

ALFÖLDY JENŐ

Az őszinteség lépcsőin

SOROK A 80 ÉVE SZÜLETETT LENGYEL JÓZSEFRŐL

Az elmúlt másfél évtizedben, nyilván az idős Lengyel József kibontakozó közírói tevékenysége hatására, újságíróink és kritikusaink gyakran emlegették az író, mint „kicsi, mérges öregurat”, egyik legszebb novellájáról szakítva le a címet, s ragasztva föl a nevére. Érthető ez: az irodalmárok gyakran a jokulátorok jogutódainak tekintik magukat, s kedvelik az *epiteton pregnans*okat, s annál is inkább indokoltnak tartják ezt az eljárást, minthogy Lengyel József nagy szeretettel formálta meg ama hősét.

Kétségtelen: a „Kicsi, mérges öregúr” — a novellabeli — átlagon fölüli ember: patriarchális zsémbelődéseivel együtt szeretetre méltó, hivatását szenvedéllyel űzi, s eleve úgy ismerjük meg, mint aki rászolgált az értelmiségi elnevezésre. Hőssé azonban csak a provokáló körülmények nyomására válik; ráadásul nem akkor látjuk „mérgesnek”, amikor hőstettet visz véghez, hanem azt megelőzően, magánéletében. Ha a világirodalom regényhősei közt kellene rokonát keresni, Dickens Pickwick úrjához hasonlítanám; ezt a derék férfiút egyébként — a *Hát hogyan írjunk?* című esszé ismeretében mondhatom — Lengyel József maga is igen kedvelte. Ám novellája hősével jellemezni az író, ha le nem zárult és egyoldalú vitáira gondolunk, megtevesztőbb, mintha Arany Jánost „tamburás öregúrként”, Lev Tolsztojt pedig „Levinként” vagy „Pierre Bezuhovként” emlegetnénk, azon alapon, hogy Arany is, Tolsztoj is a saját személyét, pontosabban személyisége egy-egy vetületét adta lírai, illetve prózai hősében. Azt az író, azt a főlemelően tragikus munkásmozgalmi hőst és moralistát, aki egész életében szembeszállt az ellenséggel éppúgy, mint a mozgalom machiavellista eltorzítóival, le-kicsi-öregurazni —, annyi, mint túlságosan komolyan nem vehető, zsörtölődésre hajlamos apókának, esetleg levitézlett veteránnak beállítani. Olyannak, akinek elnézzük a morgásokat, még tiszteljük is moralizmusát, tekintélyét — nyilván jóvátételi szándékkal — védettként kezeljük, de a dolgok megoldásában nem vesszük figyelembe a szavait, hiszen vannak diplomatikusabb, tájékozottabb, higgadtabb entellektüelek az országban, majd ők...

Nem, kedves kollégáim, még jó szándékkal, a novellista iránti elismerés vagy a behízsgó kedélyesség nevében se nevezzük Lengyel Józsefet „kicsi, mérges öregúrnak”, még olyan meggondolás alapján se, hogy ő hosszú évtizedeken át állt helyt olyan sűrű drámai helyzetben, mint a kedves öreg professzor a kihallgatásokon, ahol ráébredt az emberi szolidaritás tettének belső parancsára, arra, hogy vállatától cigarettát kell csennie dohányéhes rabtársainak. Lengyel József — hőseitől eltérően — sosem volt „ártatlan”, helyesebben sosem volt „ártalmatlan”; ütőképes, verekedő író és politikus volt az anarchista kezdetektől a Tanácsköztársaság bolsevizmusán át az áldozatvállaló szocialista humanizmusig és időskori közéleti radikalizmusáig. Ó nem naiv, hanem tudatos hős volt mindhalálig. A „kicsi, mérges öregúr” becézés azoknak kedvez, akik bagatellizálni akarják igazát, szava fontosságát és ami legfontosabb: munkája folytatását, folytathatóságát. Egy évvel halála után, születése nyolcvanadik évfordulóján én inkább szellemi életünk nagy hiányának nevezném;

fájó úrnak, negatív szobornak, mint amelyet a pompeji ör elégett teste hagyott a Vezúv kővé dermedt lábájában.

Azt sem szeretem, ha „magyar Szolzsenyicinnek” mondják. Az Ivan Gyenyiszovics idején ez még jogosnak látszott, de ma, Szolzsenyicin emigrációja tudatában, immár érvénytelen. A Lengyel József által képviselt hűség fogalmával épp olyan összeférhetetlen, mint a közéleti ártalmatlanság beállítása.

Nem is tudom, mi volt a nehezebb: az, amikor nem dolgozhatott, illetve nem publikálhatott, vagy az, hogy élete utolsó évtizedében a *neki már mindent szabad* tudatában kellett dolgoznia? Ismerek egy idős vízilabdaedzőt — a harmincas években kétszeres olimpiai bajnok volt — aki negyvenévesen még csapatának erőssége lehetett volna, mint gólerős csatár, mégis abbahagyta a játékot, mert észrevette, hogy az ellenfél fiatal hátvédei *tisztelik*. A tisztelet és kímélet e fajtája bénító. Lengyel József nyitottsága, szenvedélyes érdeklődése minden alapvető emberi gond iránt, szerencsére mégis lehetővé tette, hogy esszéiben, glosszában, tárcában ellenfelek — visszautó ellenfelek — nélkül is következetesen a nyilvános szavazás fórumára vigye véleményét a közélet, pártélet, irodalmi élet, s egyáltalán: az élet dolgairól. Ezt pedig jórészt annak köszönhetette, hogy végtére elismert íróként is megőrizte közemberi rangját, melynek általános elismertetéséért harcolt mindig. Más szóval: a szocialista demokráciáért. „E kérdésekben (másokban is) csak egy tized milliomodrész illetékességet tulajdoníthatok jogosan magamnak” — írta egy ízben. Nem az írói rangját féltette, nem azt képviselte, hanem a szóban forgó ügyet, s vele mindnyájunk szólásjogát. Gőgből, hiúságból nem annyit engedett meg magának, amennyi megengedhető, hanem annyit, amennyi kötelező: azt például, hogy egy nála sokkal kisebb író kétségbe vonta az ő íróvoltát, vissza *kellett* utasítania — no nem elragadtatott filippikákkal, mennykővisszadobással, csupán úgy, hogy később nyilvánosan elzárkózott az illető pardonkodása elől.

Összegyűjtött publicisztikai írásai (*Az őszinteség lépcsőin*, 1974) nem mondhatók terjedelmes közírói munkásság dokumentumának, de ha csak azt az időt vesszük alapul, melyben kibontakozhatott életművének ez a nagyon fontos része, akkor termékeny, sokoldalú és széles körben tájékozott gondolkodónak nevezhetjük. Olyan-nak, mintha egy nagyszabású életmű — mondjuk Nagy Lajos, Kassák Lajos vagy Veres Péter — legérettebb korszakából vágnánk ki egy-két évtizednyi szeletet. Az ilyen hasonlatok persze viszonylagos érvényűek; Lengyel József közírói munkássága úgy kisebb mennyiségű a többi nagy íróénál, hogy minőségét illetően egy szempontból — állítom — mindenkiénél különb. S ez a minőség: a meggyőződés evidenciáig lebontott sziklaszilárdsága. Szöges ellentéte az aforisztikus bölcséletnek: gondolatai nem játszi formulák, nem Oscar Wilde-i, Jules Renard-i szellemes sziporkák, hanem felelősséggel áthatott végkövetkeztetések, mögöttük hatalmas, kontinentálisan megszervezett háttér — irodalom és munkásmozgalom kivételes egysége.

„Annak igenis híve vagyok, hogy a lehetőségekhez mérten, a bonyolult tartalomhoz viszonyítva, az elmondhatót egyszerűen kell elmondani. Ezt nevezik a matematikusok elegáns levezetésnek” — írta egy helyütt. Igazságai nem fárasztó elméleti műveletek nyomán ragyognak föl, hanem a vibráló etikai, esztétikai és logikai érzékenység szenvedélyes futamaiban érnek célba. Nem „lehiggadt bölcs” lett ő aggastyánkorára; az benne a csodálatos, hogy az öregkor bölcsességét megszerezve is meg tudta őrizni lobogó szenvedélyességét. Szendélyessége azonban sosem arra szolgál, hogy hisztérikus lírizálással pótolja a gondolatot, s ez azért oly fontos, mert bizony sokszor elkápráztatnak bennünket a tollforgatók olyan metaforákkal, melyek prózába téve menten közhelyekké szürkülnek.

A regényírásról, filmezésről, építészetéről, műemlékvédelemről, a proletár folk-lórról, irodalomtanításról, újságírásról, közéleti elemzésről, optimizmusról és pesszimizmusról, világpolitikáról írott kommentárjai kötetekre rúgó megfontolások konklúzióinak tetszenek, de a fontolgatásnak nyoma sincs bennük. Stílusa nem csillogó —

a célba ért igazság csillog tömör foglatatú írásaiban. Azt mondtam, írásmódja élesen eltér a századforduló aforisztikusaitól. Ám ugyanakkor a nehéz páncélzatú „germán” típusú bölcelet követőitől is élenkülönbözők. Nem vagyok megrögzött híve a nemzetkarakterre alapozó tipológiáknak, mégis találok érzem azt a megkülönböztetést, hogy őt a latinos, franciás világosság és racionalizmus jellemzi: értelem és érzelem emberszabású egysége. Föltételezem, hogy a nagy marxistával, alapjában vére fegyverbarátjával, Lukács Györggyel többek között e tulajdonsága jóvoltából jutott véleményeltérésre számos esztétikai kérdésben. Az ő következtetése nem annyira elméleti, mint inkább izlésbeli, érzékenységbeli, morális következetesség volt; ezért tudott ígent mondani marxistaként Kafka, Dürrenmatt, Beckett vagy Ingmar Bergman művészetére — miközben Ionesco vagy Adamov álavantgarde-jára határozott nemet intett. Nemcsak nagy világirodalmi remekműveket üdvözölt örömmel, hanem ígéretes, tehetséges kisregényeket, riportokat, novellákat és — Lukács által a művészet Pantheonjából kitessékelt — műfajok műalkotásait is, például Heartfield fotomontázsait. Latinos-franciás észjárását — melyet mi persze teljes joggal magyarosnak is érzünk — alighanem a Szovjetunióban szerzett tapasztalatainak is köszönhette, hiszen az orosz kultúra meglehetősen sokat szívott magába a felvilágosult franciából, s ez a hagyomány a dogmatizmus felszámolása idején fontos szerepet játszott — gondoljunk csak a hatvanas években felvirágozott szovjetunióbeli Diderot- és Voltaire-kultuszra. A marxista bölcelet és esztétika szintézisében bizonyára nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani a francia felvilágosodásnak, mint ahogyan a huszadik század Hegelre, olykor Kantra tekintő marxistáinak műveiből erre következtetni lehet. (Az elméletíró József Attila fejlődése is ez irányba mutat.) A magyarországi teoretizmusnak az eddiginél nagyobb mértékben figyelembe kellene vennie azon esszéisták műveit, akik, mint Lengyel József is — hogy blaszfémikusan fogalmazzak — szagról ismerték az igazságot. A dogmák legjobb ellenszerei: az evidenciák. Dogma: „a cél szentesíti az eszközt”. Evidencia — ezt már Lengyel Józseftől idézem: „Pozitív ember az, aki jó ügyet jól szolgál”. Az idézetet folytatva: „Nem tudom, mit szólnak hozzá a teoretikusok, de én, olvasmányaimban, szeretem »összetéveszteni« a szeretetre méltó hőst a pozitív hőssel.” Szeretetre méltó eretnokség! Igen: Alekszej Tolsztoj Golgotájában Roscsin, aki kezdetben ellenforradalmár, majd az öngyilkosság gondolatával vívódó, meghasonlott hős, végül meggyőződéssel harcoló vöröskatona, már a regény elején megnyeri néhány tulajdonságával rokonszenvűnket.

Az *őszinteség lépcsőin* 1974-es kiadásánál jobbra — jobbakra — van szükség, minél sürgősebben. Ez a kötet ugyanis hemzseg a sajtóhibáktól, több helyen sorok hiányoznak belőle. Szükséges egy teljes publicisztikai gyűjtemény; zavaró például, hogy egy Moldova-kötetet *üdvözlő* írásból tudom csak meg: hogy Lengyel József előzőleg bírálta Moldova egy régebbi könyvét. Ebből arra következtethetünk, hogy még több írása is hiányzik a gyűjteményből; nem beszélve az utolsó két évében közreadott glosszákról, cikkekről, melyek nem kerülhettek a könyvbe. És szükség van egy kisebb terjedelmű, nagy példányszámú válogatásra, melyből a szerkesztő kiszűri az ismétlődéseket, azokat az interjúkat és jegyzeteket, melyek mondanivalóját az író másutt részletesebben is kifejtette (Tolsztojról, a filmezésről például). A szűkebb válogatásból sem szabadna viszont elhagyni azokat a kispublicisztikákat, melyek javaslatai ma már megvalósíthatatlanok — például a neobarokk várkupolára vonatkozót, vagy azt, amely a pártmaximum felújítását tartja kívánatosnak. Lengyel József alapvető tulajdonságaihoz tartozik az az etikai, elméleti és gyakorlati maximalizmus, melyről csak úgy kaphat teljes képet az olvasó, ha csonkítatlanul láthatja az írónak — Antonio Gramsci szavával élve — intellektuális pesszimizmusát és akarati optimizmusát.

Munkássága nemcsak arra vár, hogy közkinccsé tegyék, hanem arra is, hogy folytassuk. Íme üzenete az ifjúságnak: „Ha valamit tanácsolhatnék az ifjúságnak, az a következő volna: a jelen alakításának céljából tanulmányozzák a múltat, keressék meg, ami máig is előremutató, és ne ismételjék meg hibáinkat”. A folytatásra

tehát nem receptet, hanem megszíveleendő — írásait, ha kell, kritika tárgyává is-
tevé — példával kínál bennünket. „Nincs recept. A sémamentességnek nincs sé-
mája” — tanít. A tehetséget, bátorságot és tisztességet nem lehet megtanulni. De
példája arra mozgósítja a tehetségeseket, bátrakat és tisztességeseket, hogy ők is
cselekedjenek — ne mulasszák el a lehetőt.

